

ПОНЯТТЯ “КОНЦЕПТ” У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті йдеться про походження терміна “концепт”, його еволюційний поступ від доби Середньовіччя до термінологічної системи сучасного наукознавства й філології зокрема. Окреслено дефініційні характеристики поняття “концепт”, що функціонує в сучасній філологічній науці. Розглянуто основні аспекти досліджень у галузі когнітивної лінгвістики та літературознавства.

Ключові слова: концепт, філологічна наука, літературознавство.

У сучасній термінологічній системі філологічної науки чільне місце посідає поняття “концепт”, яке, однак, має інтердисциплінарний характер, стаючи предметом дослідження різних галузей знань: культурології, лінгвістики, літературознавства, журналістикознавства, філософії, когнітології, психології (див. праці Н. Хомського, В. Шинкарука, С. Аскольдова-Алексєєва, Ю. Степанова, Н. Арутюнової, Л. Супрун, Л. Василик, Г. Семенюка, А. Приходько, В. Маслової та ін.). Проте й сьогодні статусне атрибутування концепту потребує поглибленого витлумачення, залишаючись актуальною проблемою у філології і наукознавстві загалом, що, зрештою, інспірує **мету** нашого **дослідження**.

Термін “концепт” має латинське походження (conceptum/conceptus) і дослівно означає “думка”, “поняття”. Однією з перших ґрунтовних наукових праць, у яких розглянуто проблему визначення цього поняття, є дослідження С. Аскольдова-Алексєєва “Концепт і слово”. Науковець тлумачить концепт як мисленнєве утворення, що здатне замінити в уяві цілу множинність однотипних предметів і явищ [2]. Водночас найвідоміший словник іншомовних слів за редакцією О. Мельничука подає такі значення концепту: “1) у логіці – смисл знака (імені); 2) загальна думка, формулювання” [12, с. 360]. І перше визначення, і словникове атрибутування терміна не вичерпують усієї глибини його дефініції, торкаючись лише загальнофілософського, точніше логічного, його тлумачення.

Оскільки концепт – це передусім логіко-філософський термін, який зародився у теревах схоластичної філософії Середньовіччя, то не буде зайвим згадати ім'я П'єра Абеляра – “родоначальника концептуалізму й творця терміна концепт” [15, с. 300], який ще у XII ст. визнав, що люди накладають імена на позначувані ними речі, явища та предмети. Процес такого “накладання” має автоматичний характер і назавжди закріплює у свідомості спільноти номени тих чи інших об'єктів, якими послуговуються під час комунікації. На думку С. Неретиної, у філософії доби Середньовіччя сформувалося уявлення про концепти як імена, специфічні психолого-мисленнєві утворення, які виконують номінативно-сміслову функ-

цію, що репрезентується під час комунікативного акту. Постаючи конкретним, індивідуальним смислом, концепт має у своїй структурі вказівку на універсальне джерело, яке утворює цей смисл [9, с. 30].

З еволюцією філософської думки розвивається та тривалий час існує дискусія між номіналістами й концептуалістами щодо означення концепту. Перші стверджували, що він лише називає предмет, оскільки утворюється з конкретного образу, другі наголошували на тому, що концепт узагальнює одиничні речі, чим визначали його як загальне поняття, яке здатне ускладнюватися завдяки накопиченню нових концептуальних ознак, розширенню семантичної вагомості конотата. Розвиваючи філософську теорію, одна група вчених (Р. Карнап, М. Кондраков та ін.) почала синонімізувати терміни “поняття” і “концепт”, інша (А. Івін, А. Никифоров, А. Грицанов та ін.) – розглядати концепт як самостійний, цілком незалежний термін, здатний збагатити категорійний апарат науки. До слова варто сказати, що в сучасному наукознавстві синонімічність термінів “поняття” і “концепт” не викликає жвавих дебатів, хоч вони й належать до різних галузей знань: поняття – ближче до філософії, концепт – до філології.

Філологічне опрацювання терміна “концепт” активізувалося у XX ст. і пов'язане з іменами Л. Виготського, Л. Красних, Ю. Апресяна, Ю. Степанова та ін. Варто одразу наголосити, що дослідження концепту розпочалося в лінгвістичній галузі філологічної царини. Зокрема, семантичні розвідки, присвячені пошукам засобів зв'язку між глибинно-синтаксичними і поверхово-семантичними рівнями уявлення семантичного компонента концепту, репрезентовані в працях О. Падучевої, О. Селіверстової, Н. Арутюнової, Т. Булигіної, Є. Кубрякової. Саме вони створили наукову базу для подальших досліджень проблем семантичного поля концепту, його ядерного та приядерного полів, зони їх функціонування. Провідні лінгвісти XX ст. (А. Вежбицька, Н. Арутюнова, Н. Хомський, В. Колесов та ін.) розглядають концепт як складну багаторівневу семантичну структуру, яка повсякчас перебуває в діяхронічному й синхронічному зв'язку з мовними структурами.

У лінгвістичних дослідженнях можна знайти різні визначення концепту. Так, Л. Виготський

стверджував, що концепт є, з одного боку, відправним моментом породження тексту, а з іншого – кінцевою метою його сприйняття [3, с. 315]. В. Красних розуміє концепт як текстотвірну субстанцію, “глибинний зміст, згорнуту смислову структуру тексту, яка є втіленням інтенції та – через неї – мотиву діяльності автора, що привели до породження тексту” [6, с. 57]. Н. Арутюнова використовує термін “концепт” для позначення базових семіотичних понять: знаку, образу, символу [1].

Принципово важливим питанням концептології є проблема типології концептів. Науковці по-різному підходять до цього явища. Зокрема, О. Іссерс поділяє концепти на лексичні та фразеологічні [4, с. 43], Ю. Карасик розмежує пропозитивні й реченнєві концепти [5, с. 25]. Проте внаслідок розвитку лінгвістичної концептології немає єдиної типологічної класифікації концептів. Більше того, прогнозуємо появу нових типологій і класифікацій, що відповідатимуть іманентній еволюції мовознавства.

Проблемі ієрархії концептів на суперконцепти, мікроконцепти й субконцепти присвячені праці С. Шафікова, Ю. Степанова, Л. Супрун. Розуміння концепту як ментальної структури, що виражає національний колорит етносу, науково обґрунтували Ю. Степанов, В. Колесов, Л. Супрун. Так, Ю. Степанов зазначає, що “концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини” [13, с. 43]. Солідаризується з ним і Л. Супрун, яка стверджує, що мовна ментальність щонайпотужніше виявляє себе саме на рівні національно маркованих концептів, поширених у певному соціумі [14]. Ментальна парадигма концепту неповна без його аксіологічних домінант. Стрижнева аксіологічна константа того чи іншого концепту стоїть у центрі уваги праць С. Ляпіна, В. Кононенка, що дають змогу виділити концептуально-ціннісну домінанту картини світу етносу.

Менш розробленою є проблема літературознавчої концептології. Наукові праці з цієї проблеми трапляються нечасто, а ті, які є, мають несистемний характер. Лише у 2007 р. термін “концепт” потрапляє до словниково-енциклопедичного ареалу літературознавчої науки. Уперше термін “концепт” згадується в “Літературознавчій енциклопедії” і його визначення виглядає так: “формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті” [7, с. 521].

У літературознавстві проблему когнітивного студіювання тексту тільки починають розробляти на рівні художнього концепту. В. Ніконова стверджує, що “художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника... і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів” [10, с. 115]. Дослідниця не лише подає своє бачення художнього концепту, але й пропонує методику їх

аналізу, який має суттєві відмінності від лінгвістичних обсервацій концепту.

Цінними є дослідження В. Маслової, яка визначає диференційні ознаки художнього концепту за такими критеріями: асоціативна основа, індивідуалізованість та психологічна складність (комплекс почуттів і емоцій, що виникають на основі художньої асоціативності) та включення до концепту художніх образів як його складників [8].

Висновки. Таким чином, набувши статусу інтердисциплінарного поняття, народженого в добу Середньовіччя як номінативне явище на позначення предмета, концепт глибоко увійшов у термінологічну систему гуманітаристики й філологічної науки зокрема. Стаючи каталізатором утворення нових наукових дисциплін – лінгвістичної та літературознавчої когнітивістики, він торує свій шлях у напрямку літературознавчих досліджень. Тому перспективу подальших наукових пошуків вбачаємо в системних студіях концепту й розробці нових методів концептуального літературознавчого аналізу.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов-Алексеев // Русская словесность : антология / под ред. В. Н. Нерознака. – Москва : Academia, 1997. – С. 267–279.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собрание сочинений. – Москва : 1982. – Т. 2. – 351 с.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
5. Карасик Ю. Н. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Ю. Н. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) / В. В. Красных // Вестник Московского университета. Серия: Филология. – 1998. – № 1. – С. 53–70.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. – Київ : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
8. Маслова В. А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – Москва : Флинта, 2004. – 256 с.
9. Неретина С. С. Тропы и концепты / С. С. Неретина. – Москва : ИФ РАН, 1999. – 277 с.
10. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Серія: Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113–122.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 331 с.

12. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – Київ : Гол. ред. УРЕ, 1974. – 775 с.
13. Степанов Ю. С. Концепт / Ю. С. Степанов // Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 838 с.
14. Супрун Л. В. Мовноментальні особливості комунікаційної системи “Літературно-Наукового Вістника” : монографія / Л. В. Супрун. – Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2012. – 507 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2014.

Супрун В. Н. Понятие “концепт” в терминологической системе филологической науки

В статье идет речь о происхождении термина “концепт”, его эволюционном продвижении от эпохи Средневековья к терминологической системе современного науковедения, в частности филологии. Обозначены дефиниционные характеристики понятия “концепт”, функционирующего в современной филологической науке. Обращено внимание на основные аспекты исследований в сфере когнитивной лингвистики и литературоведения.

Ключевые слова: концепт, филологическая наука, литературоведение.

Suprun V. The Term “Concept” in the Terminological System of Philology

The term “concept” takes a special place in the modern terminological system of philology and at the same time it has an interdisciplinary nature, gradually becoming a subject of study of the different science disciplines, such as cultural studies, linguistics, literature, journalism, philosophy, cognitive science, logic and psychology. But even today attributive status of the concept requires a deep explanation staying an urgent problem in philology and in the science in general.

The article revealed the origin of the term, its movement from the Middle Ages to the modern terminological system of philology and philological science in particular. It was determined the main researchers of the concept in different humanitarian fields of knowledge such as philosophy, logic, linguistics and literature studies. It had been outlined the definite features of the concept, which operates in modern science. In the represented work it is demonstrated the functioning of the concept “discourse” in the linguistic developments of XX and XXI centuries.

Attention was paid on the basic aspects of the modern linguistic studies which are conducted in the field of cognitive linguistics. It was emphasized on a relatively not involved term in the literary study. It was also found out that although there are many similarities in the linguists and specialists in literature’s studies of the concept we have a number of differences and the main one of which is engaging in literary studying exactly the artistic concept.

In the conclusions the main results of the study were defined, where it is indicated the quantitative and qualitative parameters of the modern study of the concept and it is outlined the prospects for further its studies in the field of philology.

Key words: concept, philology, literary studies.